

Vrak og funn

Foto: Jarle Pedersen

Foto: Riksantikvarens arkiv

Hverdagslivets kulturminner

I løpet av de siste tiårene har flere industribedrifter lagt om produksjonen eller rett og slett lagt ned sin virksomhet. De har etterlatt seg arealer og en stor bygningsmasse som heldigvis stadig flere ser muligheten for å gjenbruke og fylle med nye aktiviteter. I mange tilfeller framstår slike prosjekter både som historiefortellende elementer og som gode eksempler på bærekraftig ressursforvaltning.

Men også viktige deler av vår industrihistorie bør bevares i mest mulig opprinnelig stand, blant annet for å sikre kunnskap om arbeidsprosesser, teknologi og sosialhistorie. På midten av 1990-tallet utarbeidet derfor Riksantikvaren en egen landsverneplan for tekniske og industrielle kulturminner, og senere er det arbeidet systematisk med å sette i stand ti utvalgte anlegg. I denne utgaven av *La Stå!* bringer vi videre erfaringer fra to av disse anleggene.

Historier og fortellinger er viktige for å gi oss et helhetlig bilde av kulturminner. Uten en historie er en ting egentlig bare – en ting. Fortellinger kan også sette oss på sporet av kulturminner som vi i utgangspunktet bare tror er eventyr. Et eksempel i så måte er historien om kvinnen som forliste med robåten sin i Skiensvassdraget – og det med en båt full av brynesteiner... Nå har marinarkeologer faktisk funnet dem!

I kulturminneforvaltningen har vi utallige muligheter til å levendegjøre historien slik at folk bedre kan forstå hvordan samfunnet er blitt slik det er. Disse mulighetene skal vi bruke i Kulturminneåret 2009. Hverdagslivets kulturminner er tema for året, og vår nye miljøvernminister håper at dette gir grunnlag for et mangfold av spennende og engasjerende aktiviteter. Planleggingen av året pågår nå for fullt både i frivillige organisasjoner, i kommune-Norge og på statlig nivå. Sammen tror jeg at vi kan gjøre 2009 til et kulturminneverdig år for oss alle!

Nils Marstein
riksantikvar

Forsidebildet: Notoddens Oseberg. Funnet 100m fra vann i Notodden kommune.

Miljø- og utviklingsminister Erik Solheim: Kulturminner er sentrale for identitet og demokratiutvikling

Bondekulturen og bredbygdene på Østlandet er viktige, men personlig står bykulturen og mangfoldet i samfunnet meg nærmere.

Hvordan ser du at kulturminner kan benyttes i vårt bistandsarbeid?

En aktiv bruk av kulturarven bidrar til en utvikling som tar utgangspunkt i folks kunnskaper og i naturressursene. En slik utvikling nedena kan støtte opp under en nasjons evne til selvstyre, og vil på den måten ha viktige demokratiske aspekter. I tillegg kan kulturminnene utgjøre et viktig grunnlag for den sosiale, økonomiske og kulturelle utviklingen i et land. Derfor vil forvaltningen av kulturminner være et viktig redskap for en langsiktig og bærekraftig bekjempelse av fattigdom og økonomisk uavhengighet. Kulturminnene er

sentrale for et lands identitets- og demokratiutvikling og er derfor en viktig ressurs i bistandsarbeidet.

Hvilke ønsker har du for Kulturminneåret 2009?

I Kulturminneåret 2009 ser jeg for meg en bred, folkelig mobilisering over hele landet. Jeg håper vi skal legge grunnlaget for et godt samarbeid mellom de frivillige organisasjonene, forvaltningen og museene, også i framtida. Jeg håper kulturminneåret skal bli et spennende år, et år man vil snakke om i lang tid etterpå. Det beste vernet for kulturminnene får vi når hele lokalsamfunnet samarbeider. Derfor er jeg opptatt av at kulturminneåret til fulle skal vise hvilken verdi kulturarven har for lokalsamfunnene. Jeg gleder meg til dette året. Da skal vi få vist fram hele spekteret av kulturminner, også de som representerer det flerkulturelle Norge. Kulturminneåret 2009 skal bli et

spennende og engasjerende år, et år som skal sette spor etter seg.

Hva er ditt personlige kulturminne?

For meg som har familiebakgrunn fra Gudbrandsdalen, kunne det jo vært nærliggende å hente fram minner om steder og hendelser derfra. Men jeg har jo tross alt min forankring i Oslo og i bykulturen. Et sted jeg har bodd, og som jeg setter stor pris på, er Grünerløkka. For meg er dette en type bykultur som representerer en smeltedigel av etnisitet, klasse og bakgrunn, noe som gir seg utslag i et variert og fargerikt fellesskap. Og bakteppet for dette fellesskapet er de godt bevarte murgårdene fra 1800-tallet, med Birkelunden som selve kjernen i kulturmiljøet. Derfor er jeg også svært glad for at det var vår regjering som fikk gjennom fredningen av Birkelunden kulturmiljø. For meg er det viktig at fredningene som blir gjennomført, i større grad

skal gjenspeile de ulike fasettene i den norske kulturen. Bondekulturen og bredbygdene på Østlandet er også viktige, men for meg personlig står bykulturen og mangfoldet i samfunnet nærmere.

Du har store ansvarsområder innen bistand og miljø. Er det fare for at kulturminnene som en del av dette, blir usynlige for deg og for regjeringen?

Turisme og reiseliv er viktig for fattige land, og sånn sett henger dette sammen med bistandsarbeidet. Jeg er klar over hvor viktig god formidling av kulturarven er for turismen. Faktisk er dette en forutsetning for mange av reisemålene og vi ser at kulturarven i økende grad er med på å avgjøre hvor folk velger å reise. Koplingen mellom bistand og miljø bør derfor bidra til at vi får økt oppmerksomhet rundt kulturminnene, i stedet for det motsatte.

Bør vi frede en fotballstadion?

Dette har jeg ikke tenkt så mye over. Personlig har jeg hatt mange flotte og minneverdige fotballopplevelser, både som tilskuer og som amatørspiller. Idrettsprestasjoner er jo også en viktig del av historien og bidrar til identitet og selvfølelse. Så, ja, hvorfor ikke?

Hva kan du si om kommunenes og fylkeskommunenes ansvar for kulturminneområdet?

Kommunene har stor innflytelse på forvaltningen av kulturminner her i landet, ettersom de vedtar kommunepplaner og reguleringsplaner. Dette arbeidet berører jo kulturminnene som befinner seg i området. Som en del av det kommunale miljøvernarbeidet, må vi også være oppmerksomme på og ta vare på kulturminnene. Det er reist spørsmål om kommunene bør få overført oppgaver etter kulturminneloven, men det er ingen konkrete planer om det. Enkeltsakene etter denne loven gjelder bygninger og anlegg som er

automatisk fredete eller som er fredet etter egne vedtak. For å behandle slike saker, trengs det kompetanse innen historie, arkitektur og arkeologi. Uten at kommunene får overført slik kompetanse i betydelig grad, er det ikke rimelig å forvente at de skal kunne klare å overta disse oppgavene. Derfor mener jeg det fortsatt bør være fylkeskommunene, Sametinget og Riksantikvaren som bør stå for myndighetsutøvelsen etter kulturminneloven.

Det pågår i dag arbeid med landsverneplaner for de enkelte statlige sektorene. Dette er det største fredningsprosjektet siden 1920-tallets fredninger og er svært ressurs- og kompetansekrevende. I dette arbeidet er det avgjørende at de ulike departementene er seg sitt kulturminneansvar bevisst. Hva gjøres for å styrke fokuset på betydningen av kulturminnevern innen de ulike statlige sektorene?

Å sammenlikne prosjektet Statens kulturhistoriske eiendommer med fredningene som ble foretatt på 1920-tallet, er i seg selv interessant. Det er virkelig et pionérarbeid som nå gjøres – denne gangen innenfor statlig sektor. Arbeidet med lands-

verneplaner er godt i gang, i alle de aktuelle departementene, og det er i seg selv med på å høyne bevisstheten internt. Vi ”løfter” bygningene ut av stortingsmeldingen ”Oversikt over statens eiendommer”, og plasserer dem inn i en både lokal og nasjonal sammenheng. Alle departementene skal starte med en oversikt over sektorens historie. Den skal formuleres slik at den kan danne grunnlaget for arbeidet med landsverneplanen, og slik at den kan bidra til at flere ser den store sammenhengen og forstår hvor viktig kulturminnevern er for oss alle. Vi kommer nå til å få en samlet oversikt over statens kulturhistoriske eiendommer og dermed et godt grunnlag for den videre forvaltningen, slik at staten kan gå foran som et godt eksempel i arbeidet med å ta vare på de offentlige kulturminnene. Og ikke minst, får vi fram mange spennende fortellinger om statens mangfoldige historie. Nå er det bare rundt ni måneder igjen til kulturminneåret og i Miljøverndepartementet vil vi selvsagt benytte anledningen til å fokusere ekstra på det ansvaret staten tar i forbindelse med dette arbeidet. Dette arbeidet representerer virkelig et kvantesprang i det statlige kulturminnearbeidet.

Kulturminneåret 2009:

Fra kulturminne til kulturminne

Et vell av ukjente kulturminner ligger og venter på et publikum, mens den velkjente kulturarven fortjener nye venner! I Kulturminneåret 2009 oppfordres det til å tenke nytt i formidlingen av den "gammelkjente" kulturarven og skape aktiviteter på tvers av aldersgrenser, organisasjoner, fagmiljøer og kommunegrenser.

Av Sidsel Hindal og Silja Selfors

"Dagliglivets kulturminner" er valgt som tema for aktiviteter og prosjekter i Kulturminneåret 2009 med tanke på å inkludere og engasjere flest mulig frivillige organisasjoner, klasser, museer, kommuner/fylkeskommuner og lokalt næringsliv til å vise fram bredden av kulturminnene.

Planleggingsår

2008 er et planleggingsår og mange prosjekter er på gang. Kampanjen *Ukens kulturminne* vil i løpet av 2009 presenteres et bredt spekter av kulturminner fra ulike kategorier og tidsperioder. *Månedens artikkel* blir en artikkelserie som problematiserer spørsmål knyttet til vern, bruk og formidling av kulturminner - og ikke minst til hvordan ulike tolkninger av begrepet *kulturminne*. Posten planlegger en egen frimerkeserie med motiver fra kulturminner i Norge, det planlegges et dokumentasjons- og kunstprosjekt for å sette søkelys på en del av våre teknisk-industrielle kulturminner. Kulturminneåret 2009 vil også følge opp prosjekter fra Mangfoldsåret som vi nå er inne i, blant annet gjennom skole- og dokumentasjonsprosjektet *Mangfoldige minner*.

Fra kulturminne til kulturminne

Gjennom prosjektet som har fått arbeidstitelen "fra kulturminne til

kulturminne" håper vi å engasjere kommuner/fylkeskommuner, organisasjoner og institusjoner til å utvikle et bredt spekter av kulturminneruter, slik at publikum kan tilbys en rekke turforslag, (til fots, per bil, båt, tog med mer). På kulturminneårets nettsider www.kulturminneaaaret2009.no skal du som publikum finne turforslag, kart og informasjon om de ulike kulturminnene som utgjør rutene. Alle som benytter seg av en slik rute vil få et klippekort og ett klipp for hvert sted som besøkes. Fullt klippekort gir premiering!

Rutene knyttes til temaet "dagliglivets kulturminner", og forhåpentligvis ender vi opp med stor spredning når det gjelder tema, reisemåte og kostnader. Det kan være krevende å komme seg rundt, men det må også kunne være gratis å delta. *Regional særtrekkreisen* kan rettes mot bygningstyper av særlig interesse i et område; herregårder i Østfold; husmannsplasser på

Hedmarken; båtbyggerier på Vestlandet; gjenreisningshus i Finnmark. *Lokalreisen* kan gå til gravhauger i Vestfold; bedehus i Mandal; trehus på Kampen; funkis-hus på Hamar osv. Eller det kan være en kultursti eller turorientering til lokale kulturminner innenfor et avgrenset område. *Temareisen* kan være stavkirkereisen; klosterruinreisen; festningsverkreisen; 1600-tallsreisen; eller 1950-tallsreisen. Vi håper det her ligger duket for et utstrakt og langsiktig samarbeid på tvers av en rekke fagmiljøer innen kultur- og kulturminnesektoren, reiseliv og utdanningssektoren.

Bli med på idédugnad!

For å samle mange gode krefter på tvers av fag- og sektorgrenser, arrangeres det regionale idédugnader for Kulturminneåret. Hittil er seminarer gjennomført i Sør-Trøndelag og for Folloregionen. Troms og Valdres følger i april og mai, og det er planer i Vest-Agder og i Oppland. Det er gledelig å

*Kjøkkenet på Røset i Tolga kommune.
Foto: Birger Lindstad © Riksantikvaren*

Bensinstasjon i Skjolden. Sogn og Fjordane. Foto: Kjell Andresen © Riksantikvaren

notere at det er stor interesse for året. Vi oppfordrer også organisasjonene i de ulike fylkene til selv å ta initiativ til idéseminarer! Fra midten av april skal det finnes en kontaktperson for Kulturminneåret i alle kommuner og fylkeskommuner.

Sidsel Hindal er prosjektleder, og Silja Selfors er prosjektmedarbeider for Kulturminneåret 2009. Mer om Kulturminneåret på www.kulturminneaaret2009.no

Nasjonal koordineringsgruppe: ABM-utvikling. Statens senter for arkiv, bibliotek og museum, KS, Museumsforbundet, Norges kulturvernforbund og Riksantikvaren.

Riksantikvaren og Kulturminneåret 2009

Riksantikvaren hadde prosjektledelsen for det forrige kulturminneåret, i 1997. I 2009 har Kulturvernforbundet ansvaret for koordinering av Kulturminneåret og Riksantikvaren bidrar blant annet gjennom deltakelse i flere arbeidsgrupper. Foruten å sitte i den nasjonale koordineringsgruppen sammen med ABM-utvikling, Museumsforbundet, KS og Kulturvernforbundet, deltar vi i arbeidsgruppene for Ukens kulturminne, Månedens artikkel, Kulturminneårets internett-side og prosjektet Fra kulturminne til kulturminne og arbeidsgruppen for informasjons- og mediestrategi. Sammen med prosjektsekretariatet

skal vi dessuten planlegge å gjennomføre både åpningsarrangement og midtveis-seminar i Kulturminneåret.

Riksantikvaren vil markere Kulturminneåret på forskjellig vis i sine store nasjonale satsinger som stavkirkeprogrammet, ruinprosjektet, hageprosjektet og verdiskapingsprogrammet. I tillegg kan det være aktuelt med markeringer også innenfor de ordinære arbeidsfeltene. Dette vil vi komme tilbake til i neste nummer av La Stå!

Vi vil dessuten bruke våre etablerte publikasjoner, nettsider og møte-

plasser til å fokusere på temaet dagliglivets kulturminner, informere om aktiviteter og skape samarbeidsarenaer for deltakere og involverte i Kulturminneåret. Vi har allerede hatt Kulturminneåret som tema på en samling i Utviklingsnett.

Dermed er det bare å glede seg til neste nummer av La Stå! som kommer til høsten. Dette vil i hovedsak dreie seg om prosjekter og aktiviteter i Kulturminneåret.

*Åse Bitustøl
Riksantikvaren*

Topptur i Jotunheimen for over 1000 år siden

Av Espen Finstad arkeolog/konservator i Oppland fylkeskommune

Han lå bak en stor stein nesten på toppen av Kvitingskjølen. Her opp mot skyene vokste det ingen ting. Bare stein og snø. Han var ikke alene. Rundt den øvre delen av snøfonna lå det over 20 mann. Alle gjemt bak store steiner og bågasteller. Det var midtsommer og han kunne ikke huske at det noen gang hadde vært så varmt her oppe – han svettet. Det lovet bra. Også reinen trakk mot høyden nå. De fant det svalende å ligge på den kalde snøen. Også insektene var mindre plagsomme der. Mennene viste det – bare det ble varmt nok ville reinen komme til den store snøfonna på toppen av Kvitingskjølen.

De hadde brukt flere dager på å sette ut trestikker på den nedre delen av fonna. Flere hundre hadde de satt ut. Trestikkene skulle rekke en man til magen og i toppen skulle det henge noe som beveget seg i vinden. Fem skritt mellom hver stikke. Lange rekker med stikker og svaiende never fylte nedre delen av snøfonna. Reinen ble skremt av slike bevegelser og ville trekke enda høyere opp på snøfonna. Der ville den finne ro – trodde den!

Alt lå til rette for fangst – mennene var klare.

Så hørte han dyrene komme. Han turte nesten ikke puste. Nå gjaldt det å være stille – vente på signalet. Ett feiltrinn og alt ville være spo-

lert. Lyden ble kraftigere. De måtte stå rett foran han nå. Så kom signalet. Han spente buen, lente seg over kanten og skjøt. Han så dyr stupe og hørte paniske lyder fra dyrene. Hvit snø ble farget rødt av blod. Brått ble det stille. Da det hele var over lå 30 dyr lå igjen på snøen.

Nå begynte den tyngste delen av arbeidet. De måtte slakte dyrene og fortrest mulig grave kjøttet ned i snøen slik at det ikke ble ødelagt i varmen. Noen hadde alt gått for å hente hestene. I morgen skulle de frakte kjøttet og hudene ned til bygda.

Da skulle det bli midtsommergilde.

Akvarell av Marit Poulsson.

- Funn i is og snø

Som følge av høye sommer-temperaturer de siste årene, trolig knyttet til den globale oppvarmingen, smelter snø og is, og store mengder arkeologiske funn dukker frem fra isbreer og snøfonner i høyfjellet.

Av Espen Finstad arkeolog/konservator i Oppland fylkeskommune

Funnene stammer fra reinsdyrjegere fra ulike tidsperioder. Reinen har gjennom tusenvis av år søkt til isbreer og snøfonner for å kjøle seg ned og for å slippe unna plagsomme insekter. Hundrevis av funn er dokumentert, blant annet spyd, pilspisser, pilskaft, styrefjær, skremmepinner, spader, sko, tekstiler og hestesko. Fangstfolkene har brukt skremmesystemer av tre for å styre reinen dit de ville. Trespader ble brukt til å grave ned kjøttet i snøen.

Skremmepinne funnet på Lomseggen. Datert til 300 tallet e. Kr.

Unike bevaringsforhold i is

Is skaper fine bevaringsforhold for funn og kulturminner. Det eldste funnet er en skinnsko – om lag 3400 år gammel og dermed Norges eldste sko. Funnene gir oss et godt og detaljert innblikk i en fjern fortid

på Norges tak, men blir raskt ødelagt dersom de ikke sikres kort tid etter fremsmelting.

Funnene må sikres

Oppland fylkeskommune har en aktiv rolle i arbeidet med å sette

Ved fangstfonn på Kvitingskjølen i Jotunheimen. Foto: Ragnar Bjørnstad, Oppland fylkeskommune

Pil med rester etter surring. Foto: John Olsen, Lesja kommune.

dette fagfeltet på kartet og har bevilget om lag 500 000 kroner til arbeidet så langt. Også Riksantikvaren støtter arbeidet økonomisk. I årene som kommer vil det være nødvendig med stor arbeidsinnsats fra kulturminnevernet for å sikre de spektakulære funnene.

Oppland har fire fokusområder:

Sikring av unikt arkeologisk materiale

Tverrvitenskaplig forskning

Formidle konsekvenser av global oppvarming

Ny kunnskap om ressursutnyttelse i fjellet

Som et ledd i dette har vi opprettet en nettside hvor vi legger ut informasjon om temaet.

www.oppland.no/climate

Tverrvitenskaplig forskning - arkeologiske funn som klimaindikator

Ved å registrere posisjonen til funnene og ved å foreta datering av disse, kan vi rekonstruere hvordan breene og snøfönnes størrelse har variert til ulike tider opp gjennom historien. Bortsett fra å sikre viktig kulturhistorisk kildemateriale, kan på denne måten funnene også brukes til å estimere tidligere tiders klimavariasjoner. Det er samarbeid med Kulturhistorisk museum (Universitetet i Oslo) og Bjerknessenteret (Universitetet i Bergen) om disse forholdene.

- Ring, ikke rør

Hvis privatpersoner finner noe de tror kan være av arkeologisk interesse ved isbreer og snøfönner, ber vi om å ikke røre funnet, men La det ligge!! Dokumenter gjerne med foto og merk funnstedet på kart eller GPS. Meld så rask som mulig fra til fylkesarkeologen i ditt fylke, eller arkeologisk landsdelsmuseum.

Skinnsko funnet ved snøfönn på Kvitingkjölen i Joturheimen. Datert til å være om lag 3400 år gammel (eldre bronsealder). Foto: Vegard Vike, Universitetet i Oslo, Kulturhistorisk museum

Kulturminner og klimaendringer

Sterkere vind, mer nedbør, høyere temperaturer og kraftigere bølger. Dette er noen av følgene av klimaendringene forskerne varsler om. Derfor er det satt i gang et prosjekt som skal se på hvordan dette kan påvirke våre kulturminner og hva vi kan gjøre for å være i forkant av eventuelle problemer.

Prosjektet, som ledes av May Britt Håbjørg, er et samarbeid mellom alle de nordiske landenes kulturminneforvaltninger. I slutten av januar ble det første møtet i prosjektgruppen avholdt i Helsinki i Finland, med det finske Miljøvern-

ministeriet som vertskap. Dette samarbeidsprosjektet finansieres gjennom Nordisk ministerråd.

Målet

Prosjektet har som mål å sette kulturminneforvalterne i bedre stand til å møte de varslede klimaendringene. Dette skal gjøres ved å vurdere effekten av de forskjellige klimaendringene på kulturminner og kulturmiljøer. Beskrive eventuelle konsekvenser av klimaendringene. Foreslå tiltak og formidle kunnskapen som prosjektet får gjennom arbeidet.

Prosjektet har i første rekke medarbeidere i kulturminneforvaltningen som målgruppe, men det er også viktig at de nordiske lands befolkning blir kjent med resultatene.

Metodene

Prosjektet skal ikke finne ut hva grunnen til klimaendringene er. Prosjektets deltakere skal bruke eksisterende forskningsrapporter, klimastatistikk og vår egen kunnskap fra de forskjellige landene.

Forskjellige utfordringer

De nordiske land favner en lang rekke klimasoner og i det ligger en stor utfordring. Det som er et klimaproblem i forhold til kulturminnene på Grønland vil kanskje ikke være et problem i Finland. Prosjektgruppen vil i første omgang arbeide med å lage et utvalg av forskjellige kulturminner som vil være representative i forhold til helheten.

*Asgeir Spange Brekke,
Riksantikvaren*

Riksantikvaren inviterer til kommunekonferanse om *Kulturarven i lokalmiljøet*

12. og 13. november 2008 i Erkebispegården i Trondheim

Riksantikvaren inviterer til konferansen Kulturarven i lokalmiljøet med årets tema
aktører og arenaer i endring

Hvordan sikre samarbeid og medvirkning fra ulike aktører som politikere, forvaltning, frivillige organisasjoner, eiere og allmennhet i kulturminnearbeidet? Hvilke er de gode lokale arenaene i forbindelse med for eksempel ulike lokale (plan)prosesser? Hvordan kan lokale aktører mobilisere og skape oppslutning og aktivitet for å ivareta kulturarven? Hvordan kan folks interesse for kulturarv stimulere til lokal utvikling og fokus på lokale verdier?

Konferansen er en del av Riksantikvarens arbeid med verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet og Utviklingsnett. Følg med på nettsidene for nærmere opplysninger www.ra.no

Undrende menn og forlist kvinne

Marinarkeologi har en viss aura av salt og sjøsprøyt. Tankene har en tendens til å trekke mot forliste seilskuter og kanskje en og annen gullmynt. De siste årene har arkeologer i større grad åpnet for kulturminner under vann også andre steder enn på kysten. Norges territorialgrense innbefatter enorme havområder der tusenvis av skip har forsvunnet opp gjennom historiens løp. Det er ikke disse du får lese om her.

Langt fra storhavets drama ligger innlandets vassdrag og elver. Det skal vise seg at det åpner for en viss dramatik også her. I de siste årene har også disse vannveiene fått økt oppmerksomhet fra arkeologer. Norsk Sjøfartsmuseum med støtte fra Riksantikvaren, startet i 2006 et overvåkningsprosjekt i deler av Telemarksvassdraget. Så langt har dette prosjektet resultert i en mengde funn av tidligere ikke

Tegning av havgående fartøy fra Kviteseid kirke i indre Telemark.
Foto: Pål Nymoen, Norsk Sjøfartsmuseum

kjente kulturminner. En foreløpig teori er at kontakten mellom kysten og innlandet i denne delen av Telemark kan ha vært langt tettere enn tidligere antatt.

Spinnesiden fram

Kvinner er massivt underrepresentert i det tradisjonelle marinarkeologiske materialet. Skipsfart har alltid vært et yrke for menn og dette går igjen i funnene. I forbindelse med overvåkningsprosjektet i Telemark var to av sjøfartsmuseets arkeologer Pål Nymoen og Jostein Gundersen, og en representant for Riksantikvaren, undertegnede, på befaringslangt vassdraget. Vi ville forsøke å få en oversikt over mulige kulturminner i området og ønsket særlig å fokusere på den tradisjonelle brynesteintransporten fra Eidsborgbruddet ned til havet. Etter hvert kom vi i kontakt med den pensjonerte kjøpmannen på Strengen ved Flåvann, Halvor Torsdalen.

Brynelasta til Turid

Torsdalen oppfordret oss til å "...dykke etter brynelasta til Turid". Denne lasta skulle ligge ved Pramsteinen i Flåvann. Han fortalte at

hans bestefar en dag på 1930-tallet hadde sett restene etter en pram i innsjøen Bandak. Turid Fiskarbekk, som damen het, må ha vært en helt spesiell kvinne. Hun ble født i 1771 og det går mange sagn om henne i området. Blant annet skulle hun ha vært en kjempekvinne, som ikke bare dro en stor okse opp av myra, men også gikk imellom kranglete tømmerhoggere og slåsskjemper og tok affære ved å "...ta dei i nakken med hendene og gnika ansikta deira mot kvarandre" (Nymoen 2006: 31). Turid fikk åtte barn, hvorav fire vokste opp. I tillegg rodde hun brynestein fra Lastein til Lårdal i Bandakvannet. Den lengste strekningen uten fosser og eid i brynesteintransporten på vassdraget. Å ro stein var ansett som hardt fysisk arbeid selv for en mann, men Turid lot seg ikke stoppe av det. Pål Nymoen (2006: 32) siterer Torjus Fjågesund:

Av far sin fikk Torjus Fjågesund gjenfortalt en av historiene om Turid:

"Ein gong hadde Turid henta ein steinladning på Dalen og kom heim til Fiskarbekk om kvelden og overnatta der. Det var då att ca 1 ½ mil til Strengen, og dit ville ho ro neste dag. På morgonen hadde det blåse opp med hard vind, og folk átvara Turid mot å fara vidare med søkklasta pråm i slikt vær. Men Turid var ikke skvetten av seg og meinte ho skulle greie det, og so la ho i veg.

Eit stykke ut på fjorden er der ein liten holme, og i den stride vinden og dei kraftige bylgjene klarte ho ikkje styre unda denne. Pråmen sokk altso med heile lasta, og den dag i dag kan ein sjå brynesteinane på botnen ved holmen som frå den tid vart kalla Pråmsteinen. Men Turid fekk kara seg til lands på ein måte, og ho gjorde visst ikkje meir av denne seilassen enn at ho heldt fram med å ro brynestein i lange tider etterpå".

Brynesteinslast ved Pramsteinen i Flåvann.

Foto: Pål Nymo, Norsk Sjøfartsmuseum

Bare en historie.....

Vi fikk båten på Flåvann og lastet dykkerutstyret om bord. Ingen av oss hadde særlig store forventninger til funn. Vi regnet det som sannsynlig at det kunne dukke opp en og annen brynestein, men når det gjaldt sagn og historier var vi skeptiske til om dette kunne ha noe substans bortsett fra å være en morsom historie. Vi kom frem til stedet, og fikk på oss dykkerdraktene. Det var forholdsvis god sikt, men noe vrak var ikke å se. Det gikk mot kvelden og vi forberedte oss på å pakke sammen sakene. Plutselig ser vi en brynestein. Så en til. Etter dette er det brynestein over alt. Dette må være noe! Hjertet begynner å pumpe litt raskere. Vi befinner oss nøyaktig der Halvor Torsdalen beskrev.

Kanskje er dette de fysiske restene etter en dramatisk episode i livet til denne bemerkelsesverdige kvinnen. Selv om hun kom fra enkle kår, har hun satt store spor etter seg på folkemunne. Vi var overrasket alle tre. Vi hadde alle lang erfaring med marinarkeologi og maritim/ kystkultur. Sammen har vi funnet titalls vrak. Men vi hadde aldri funnet noe som var knyttet så sterkt opp mot en konkret historisk person, og atpåtill en kvinne.

Nye utfordringer

Dette funnet har også en mer overordnet betydning. Det konkretiserte

noe vi hadde mistanke om; nemlig at kulturhistorien i Norges vann og vassdrag er sterkt underrepresentert i dagens kunnskapsbase. Ingen har noensinne undersøkt størstedelen av disse vannene og vassdragene med formål å kartlegge kulturhistorien i

dem. Kanskje vil vi etter hvert finne kulturminnekategorier og fartøystyper vi ikke visste eksisterte. Kanskje kan kunnskapen fra fremtidige undersøkelser tegne et annet bilde av Innlands-Norge enn det vi har i dag? Det byr på nye utfordringer med å jobbe i innlandsvassdrag, men mulighetene, potensialet og den kulturhistoriske belønningen i form av større kunnskap om vår fortid og våre forfedre, utjevner disse i aller høyeste grad.

Ivar Aarrestad, Riksantikvaren

Kilde: 2006 Nymo, Pål *Brynesteinstypologi- eller Turid Fiskarbekks første forlis- og marinarkeologene som møtte seg sjøl i døra*. Norsk Sjøfartsmuseums årbok 2006, Oslo.

Uvanlig maritimt kulturminne i innlandet. Skipsvrak i skogen 100 meter fra vannet i Notodden kommune. Foto: Telemark Arbeiderblad.

Skipsvrakene på Batteristranda – verdiskaping i praksis

Verdiskaping på kulturminneområdet, er det nasjonale programmet som Riksantikvaren og Miljøverndepartementet startet opp i 2006. Et av prosjektene som ble valgt ut for å teste samspillet mellom kulturminner, lokalsamfunn og næringsutvikling er lokalisert til Hammerdalen i Larvik. I fjor kom to skip til syne under sand og slag på Batteristranda.

Av Aina Aske, Larvik Museum/Hammerdalen-prosjektet

Industriområdet har tradisjoner flere hundre år tilbake, med Fritzøe jernverk som den mest markante virksomheten under grevskapstiden. Vestfold har nemlig sin egen tidsregning, kalt grevskapstiden, som startet med Ulrik Frederik Gyldenløve i 1671 og fikk sin avslutning i 1821. En eller annen gang i løpet av perioden forulykket to skip. Sensommeren 2007 kom de til syne under sand og slag på Batteristranda. Arkeologene Charlotte Melsom og Pål Nymoen forteller mer om dette. Vi som følger prosessen lokalt, på museet og i Hammerdalen-prosjektet, har mange spørsmål og

like mange drømmer: Hvor kom skipene fra - og hva gjorde de i Larvik? Var de lastet med malm til grevens jernverk eller var de på vei til København? Og i så fall, i hvilket ærend og hvem var om bord? Kan skip og funn en gang i fremtiden stilles ut i Larvik? Kan det gode prosjektsamarbeidet vi har etablert mellom Treschow Fritzøe AS, Høgskolen i Vestfold, Larvik kommune og Vestfold fylkeskommune brukes til å fremme kunnskapsutviklingen så vel som formidlingen? Kan vi ta skipene med oss inn i morgendagens Larvik?
- Det ville være verdiskaping, det!

Vrak og funn

Av Pål Nymoen & Charlotte Melsom, Norsk Sjøfartsmuseum

Løftet ut av anleggsområdet

I august i fjor ble det oppdaget to velbevarte skipsvrak under anleggsarbeid for bygging av nytt hotell på Batteristranda ved utløpet av Farriselva i Larvik. Situasjonen var en stor utfordring både for tiltakshaver Treschow Fritzøe AS, og for kulturminnevernet. Hotellprosjektet i strandkanten har vært omstridt, og en skulle vente at ved funn av kulturminner i anleggsfasen ville fokus ligge mer på konflikt enn på kulturhistorie. Det skjedde ikke. Rask saksbehandling og mye velvilje fra tiltakshaver og entreprenør, bidro til positive synergieffekter der interessen ble dreiet mot funnens kilde og formidlingsverdi, særlig knyttet til Larvik bys historie, industrimiljøet i Hammerdalen og Fritzøe jernverk. Kun en uke etter skipene ble funnet forelå en dispensasjon fra kulturminneloven paragraf 14. De to fartøyene ble løftet ut av anleggsområdet i hele stykker og fraktet til Larvik Museum. Den

arkeologiske undersøkelsen av skipsvrakene ble gjennomført av Norsk Sjøfartsmuseum.

De to velbevarte vrakene har vært store båter bygd tidlig på 1700-tallet. Observasjoner av den omkringliggende sjøbunnen viste at fartøyene trolig har forlist ute på redene og drevet i land, der de siden har blitt

fylt med sand og blitt begravet helt inntil det som var 16-1700-tallets strandlinje.

Skipene

De to skipene er konstruert etter ulike båtbyggingsteknikker. Det ene skipet er et klinkbygd fartøy i østnorsk tradisjon. Det andre skipet er kravellbygget, en konstruksjons-

*Jørgen Johannessen (f.v.) og John C. Sharpe i arbeid.
Foto: Nymoen/Melsom, Norsk Sjøfartsmuseum.*

Skipene graves ut. Foto: Nymoen/Melsom, Norsk Sjøfartsmuseum.

form som kan knyttes til en videre europeisk tradisjon med røtter i Middelhavet. Klinkbygging var den dominerende skipsbyggingsteknikken i Norge, helt fra jernalderen og frem til overgangen til kravellbygging i løpet av 1800-tallet.

Det klinkbygde skipet har vært uvanlig stort og veldig solid bygd. Det har vært 12-13 meter langt og hatt to master. Alle bordganger i skroget og band er festet sammen med trenagler. Flere konstruksjonsdetaljer avdekker at byggerne av båten har vært ypperlige håndverkere.

Den kravellbygde båten har vært en god del større enn den klinkbygde. Den har vært opp mot 16 meter lang, og sannsynligvis har den hatt et overbygg i akterenden der mannskapet kunne søke ly. Vi vet lite om utviklingen av de eldste skipene av denne typen her til lands. Dette skipet er derfor svært interessant i et skipsbyggingshistorisk perspektiv.

Feltarbeid

Arbeidet med å undersøke og dokumentere vrakene var en spennende, men tidkrevende prosess. Under utgravningen ble det funnet nesten 200 gjenstander som kar av keramikk, drikkebeget og forskjellige skipsredskaper og utstyr. Store mengder tauverk fra skipenes rigg ble samlet inn, og under skroget på det ene vraket ble det funnet to stokkankere. Det ble funnet uni-

formsknapper og skospenner som kan ha vært mannskapets personlige eiendeler. Det ble også samlet inn et omfattende naturvitenskapelig prøvemateriale. Det kan blant annet bidra med å bestemme hvilket treslag skipene ble bygd av og datere dem. Foreløpige resultater viser at tømmeret skipene ble bygd av har vokst i Sør-Norge. En dendrokronologisk studie viste at de er bygget i år 1700 og 1728.

Det ble funnet blant annet et håndlodd i bly. Håndloddet ble brukt til å

måle dybde, ble funnet oppi den kravellbygde båten. Nederst har det en liten grop som mannskapet fylte med talg for å få en prøve av sjøbunnen.

En tysk importert "Bartmannskrukke" i steingods fra andre halvdel av 1600-tallet, var også blant funnene. Krukken har hatt kuleformet kropp, og ble brukt som kanne til å skjenke vin. Et skjeggete ansikt i halsovergangen har gitt krukken navn.

Fra funnene: et håndlodd. Foto: Nymoen/Melsom, Norsk Sjøfartsmuseum.

Kreative næringer i kreative lokaler

Næring knyttet til kunst, håndverk og kreative yrker er ofte lokalisert i gamle industrianlegg. På denne måten har gammel industriområder fått ny bruk, samtidig som man har tatt vare på verdifulle kulturminner og kulturmiljøer. Dette skjer flere steder i landet, og på Frysja i Oslo ble det allerede på 1970 tallet etablert et samarbeid mellom kommunen og kunstnere.

Kistefos på Hadeland og Sjølingstad i Lindesnes er to andre steder der gamle industrilokaler er omformet til kultursteder – i fullt bruk. Allerede i 1994 ble disse to stedene tatt med i Riksantikvarens Verneplan for tekniske og industrielle kulturminner.

Gamle bygninger har estetisk kraft

På Frysja Senter på Kjelsås i Oslo arbeider det i dag om lag 60 kunstnere. De holder til i fabrikkbygningene fra 1840 hvor Mustad & Søn en gang produserte spiker. I 1970 kjøpte Oslo kommune området med hele bygningsmassen for fire millioner kroner og satte i stand fire store forfalne fabrikkbygninger på til sammen 2000 kvadratmeter til verksteder og atelierer. I løpet av noen år etablerte nærmere 40 billedkunstnere og kunsthåndverkere seg på Frysja med kommunale leiekontrakter. Frysja kunstsenter rommer i dag verkstedene til en rekke kjente norske kunstnere innen skulptur, glass, tekstil, grafikk, maleri og glasskunst.

En av dem som har hatt sitt virke her fra 1974 er Bente Sætrang. Bente er tekstilkunstner, og hun har deltatt i en rekke utstillinger i inn- og utland. Foruten at hun har motatt stipender, har hun utsmykninger

Frysja. Foto: Bente Sætrang

i offentlige bygg, blant annet i Norges Bank. Arbeidene hennes er kjøpt inn av museer, offentlige bygg og av Victoria & Albert Museum i London. Med tittel som professor har hun undervist ved Kunsthøgskolen i Bergen.

- Frysjas gamle bygninger knytter oss til fortiden, og gir oss et ståsted i dag. De har historie og estetisk kraft, sier tekstilkunstneren Bente Sætrang.

- Det er stor etterspørsel etter lokalene i disse gamle industribygningene som ligger landlig til med elva og Nordmarka som nærmeste naboer.

- Men tro nå ikke at jeg er noen romantiker, svarer Bente Sætrang på spørsmålet om ikke gamle verkstedsveggene inspirerer henne i arbeidet. Stabilitet og rolige omgivelser er viktig for meg.

-Mange har en ide om at vi er en gjeng kreative mennesker som må jobbe sammen, fortsetter hun. Det gjør vi ikke. Vi er en haug med individualister med hvert vårt verksted og med egne, vanlige leiekontrakter med kommunen.

Fra arbeidet i atelieret.

Foto: Bente Sætrang

Og det er bra at kommunen fortsatt opprettholder Frysja som verksted for kunstnere, understreker hun. Det er godt at kommunen ikke faller for fristelsen å modernisere lokalene og dermed gjøre dem attraktive for mer kommersielle bedrifter, som igjen gjør verkstedene økonomisk utilgjengelig for kunstnerne. Dette skjer flere andre steder i Oslo.

Kommunen får til gjengjeld mye igjen av kunstnerne, fortsetter hun. Alle her arbeider gjennom kunsten sin en stor utadrettet virksomhet med formidling og utstillinger. Frysja er et kjent sted med god klang, og det at Oslo kommune opprettholder en kunstnerbefolkning i byen ved å ha oss her, viser at de mener det er viktig med kunst og kunstnere.

Kunstnere som stiller kritiske spørsmål, er helt nødvendig for et samfunn. Jeg ser på kunstproduksjon som en viktig del av ytringsfriheten og vår måte å forstå verden på.

Rennende vann, svette og champagne – Kistefos-Museet står ikke stille

25. mai åpner Kistefos-Museet dørene for en ny sesong. På det gamle fabrikkområdet etter A/S Kistefos Træsliberi på Hadeland har det i de siste ti årene vokst frem et sær-egent museum med både kunst og industrihistorie i fokus. Hvert år avdukes nye skulpturer i skulpturparken, som gir rom for fascinasjon og undring blant teglfasader, demninger og annen industriell infrastruktur. På Kistefos-Museet er man ærbødig overfor de store verdiene som ble skapt i gamle dager, men man tillater seg også å bruke bygningene og stedet som arena for til dels svært moderne kunstuttrykk.

I år er det den dristige kolonisten Thore Heramb (f.1916) som setter sitt preg på galleriveggene. Heramb er fortsatt en sterk og aktiv maler som kan se tilbake på over seks tiårs virke i sentrum av norsk kunst.

Av Eyvind Bagle, museumsdirektør

Skog og fabrikk

A/S Kistefos Træsliberi ble stiftet av konsul Anders Sveaas (1840-1917) i 1889. På den tiden var norsk treforedling helt sentral i å forsyne europeisk papirindustri med råvarer basert på trefiber. De komparative fortrinnene var fossekraft og granskogen, ”det grønne gull”. På Kistefos ble det produsert papirmasse frem til 1955, og her er nå det eneste gjenværende opprinne-

lige fabrikkanlegg av over 70 tresliperier norske i drift rundt 1900. På Kistefos levde og arbeidet over 80 mann i tett samliv med hverandre og en streng, men faderlig ledelse. Dampen, svetten og bråket er forsvunnet, men fabrikkanlegget danner rammen for et besøk på Kistefos-Museet i dag. Selv om det i sum fremstår som noe mer idyllisk enn det kanskje var i driftstiden, med grønne plener i stedet for tømmeropplag og kjerrater, mer enn aner man sporene av fortidens slit og strev for tilværelsen på Kistefos.

Museum, skulpturpark, kulturminne

Grunnleggerens sønnesønn, finansmannen Christen Sveaas, kjøpte i 1993/94 tilbake 85% av aksjene i Kistefos Træsliberi, og satte straks i gang med å restaurere anlegget for å ta igjen det forsømte vedlikehol-

Fasaden til Kistefos Træsliberis første bruksbygning fra 1889, her med Olafur Eliassons "Viewing Machine" i forgrunnen. Foto: Siri Berrefjord © Kistefos-Museet

Arbeidere i den pappsalen i det gamle tresliperiet i mellomkrigstiden.
Fra Kistefos-Museets fotosamling.

det etter nærmere 40 års stillstand. Siktemålet var å gjøre anlegget i stand til å fungere som et kultursted og museum. Stiftelsen Kistefos-Museet ble etablert i fellesskap av Sveaas og Jevnaker kommune i 1996. Den første kunstutstillingen ble åpnet i 1999, og forholdsvis raskt kom også planene om å bruke området halvtemmede natur til en skulpturpark.

Skulpturparken, som stadig er under ekspansjon, teller verker av kunstnere som Bjarne Melgaard, Edgar Ballo, Fernando Botero, Kjell Nupen, Tony Cragg, Siri Bjerke, Kristian Blystad, Olafur Eliasson, Ingar Dragset og Michael Elmgreen, Magne Furuholmen, Anne-Karin Furunes, Beate Juell, Ståle Kyllingstad, Nicolaus Widerberg og Nils Aas. Sommeren 2005 fikk også museet installert Fernando Plessis stedsspesifikke bestillingsverk *Movimenti della Memoria* i lokalene til tresliperiet.

Utover museumsdriften er også anlegget til Kistefos Træsliberi representert på Riksantikvarens prioriterte liste over teknisk-industrielle kulturminner, som ett av ti i Norge. Grunneieren har siden 1996 brukt over 20 millioner kroner for å restaurere bygningene og opparbeide parkområdene. I slutten av februar 2008 kom den gledelige meldingen at Riksantikvaren bevilget 2,4 millioner kroner til et stort restaure-

ringsprosjekt for den gamle tresliperibygningen. Her ser vi konturene av et spleiselag som vil sikre den langsiktige verdiskapingen på Kistefossområdet.

Satsing fremover

At Riksantikvaren med dette satses på Kistefos-Museet, er en virkelig spore til det øvrige utviklingsarbeidet som foregår ved museet. I all hovedsak har dette vært finansiert av Sveaas og selskaper i hans eie, med enkelte hyggelige bidrag fra andre kilder. Egeninntektene fra driften bidrar også noe til driften, men Kistefos-Museet er som de fleste andre norske museer helt

Fra Galleri Nybruket, sommeren 2007.
Foto: Sissel Drevsjø © Kistefos-Museet

2,4 millioner til restaurering

Riksantikvaren har tildelt for 2008 Kistefos-Museet 2.378.000 kroner i restaureringstilskudd til tresliperibygningen. Tilskuddet skal gå til å utbedre den gamle teglfasaden på tresliperibygningen fra 1889, istandsette vinduer, utbedre etasjeskiller, skifte av bærende bjelker og en gjennomgående behandling av værutsatte områder.

Riksantikvarens bevilgning er det største eksterne bidrag museet har mottatt. Tildelingen representerer en langsiktig verdiskaping for museumsanlegget. I tillegg har Riksantikvaren økt tilskuddet til forvaltning, drift og vedlikehold med 100.000 kroner. Det vil si at de i år får 900.000 kroner til dette formålet.

avhengige av støtte for at driften skal kunne opprettholdes og videreutvikles. Museet arbeider målrettet med utviklingsprosjekter for å øke mulighetene for en mer tidsmessig formidling av det gamle fabrikk-anleggets mangesidige historie, som jo er et sentralt kapittel i norsk industrihistorie. Med den stadige nedbyggingen av den tradisjonsrike norske treforedlingsindustrien, har steder som Kistefos-Museet et viktig oppdrag også for fremtiden.

Sjølingstad Uldvarefabrikk – et levende museum

Mer enn 100 år gamle Sjølingstad Uldvarefabrikk i Lindesnes kommune blir bevart som en "levende museumsfabrikk", nå som avdeling av Vest-Agdermuseet. Både kunstnere og designguruer som Karl Lagerfeld kjenner til ullkvaliteten på Sjølingstad.

Av Thor Gunnar Hansen, daglig leder

Den gamle ullvarefabrikken i Lindesnes kommune skal ikke være statisk i sin produksjon. Nyskaping er viktig for den faglige utfordringen og dermed for å opprettholde og utvikle kompetanse i virksomheten. Dette gjelder i alle ledd, både innenfor produksjonsavdelingene og i formidlingen.

Produksjon en forutsetning
Fabrikken vedtok avvikling i 1984, men allerede tre år senere var arbeid i gang for å sikre ei framtid

for det industrielle kulturminnet. Det ble blant annet vedtatt å bruke det tekniske anlegget i nærings- og opplæringssammenheng, samt å utvikle fabrikken til et senter for ulike kulturaktiviteter. Det var raskt klart at produksjon var en forutsetning for formidling, dokumentasjon og vedlikehold. Produktene skulle baseres på maskinparkens særegne muligheter.

Kunnskap

Riksantikvarens mål for bevaringsarbeidet er å videreføre kunnskap om arbeidsprosesser, teknologi og sosialhistorie, samt produsere kulturhistorisk informasjon gjennom demonstrasjon av produksjon og annen type formidling. For noen utvalgte anlegg har en også hatt som mål å videreføre selve næringsvirksomheten for å sikre og bevare yrkeskompetansen som knytter seg til de tradisjonelle produksjonsprosessene og bruken av tilhørende utstyr og maskineri.

Gamle maskiner

Ved overtakelse til museumsformål var det store oppgaver som ventet med utbedringer og tilrettelegginger. Men bygningene var fylt opp med store kulturhistoriske verdier i form av gamle maskiner, som til dels er svært gamle, og mulighetene som lå i disse.

Sjølingstad Uldvarefabrikk produserer i perioder varer med stor motepåvirkelighet, men er likevel kjenetegnet ved en basis i trygge og relativt trauste produkter som ulltepper, pledd, vadmél og strikkegarn. Fabrikkenes tradisjonelle produkter er fortsatt prioritert i produksjonen.

Ressurspersoner

Tekstilkunstnere, praktikanter og andre kunstnere har gjennom flere år søkt til den gamle ullvarefabrikken. Dette er viktige og interessante ressurspersoner for bedriften både produksjonsmessig og formidlingsmessig. De kommer for å gjøre seg kjent med fabrikkens muligheter, produserer eller får produsert sine spesialprodukter og fun-

gerer senere som gode ambassadører for museumsfabrikken i sine miljøer. I tillegg til virksomheten i selve fabrikken ønsker ullvarefabrikken å legge til rette for opphold for slike personer i hybelhuset Våningen hvor de kan etablere sitt eget atelier.

Lagerfeld og Fendi

Sjølingstad Uldvarefabrik har i de senere årene utviklet og solgt produkter til norske og utenlandske tekstildesignere og firmaer. Fabrikken har blant annet laget et kostbart stoff for det kjente firmaet Fendi med Karl Lagerfeld som sjefsdesigner. Han har selv godkjent prøveproduksjon fra Sjølingstad til stoff i drakter som ble vist på motemesse i Milano. Senere har fabrikken hatt årlige besøk av en anerkjent tekstildesig-

ner fra Japan. Hun har tatt utgangspunkt i fabrikkens produkter og muligheter og bestilt varer til sine eksklusive kolleksjoner.

Kunststudenter

Museumsfabrikken har et nært forhold til kunsthøyskolene. Studenter derfra har i flere tilfeller arbeidet med sine ideer i ulike produksjonsavdelinger. Dette har vært i flere materialer og teknikker. I tillegg tar fabrikken imot kunsthåndverkere og kunstnere som ønsker å prøve ut en idé eller gjennomføre utprøvede oppdrag.

"Twool"

Sjølingstad Uldvarefabrik har selv utviklet nye produkter som lano-lingarn og garn med blanding av ull og silke. Fabrikken har også produsert garn av ull fra spesielle sauera-

ser og mohairgeit for eksterne kunder. I tillegg har museumsfabrikken utviklet flere kvaliteter av ullfilt i nåleteknikk. Produktet "twool" produseres for en norsk designer. En strikkestruktur blir da nålefiltet til et underlag av ullfilt.

Muligheter

Museumsfabrikken har muligheter til stor fleksibilitet i produksjonen og har rike skatter i tekstilarkivet å trekke veksler på. Det er ennå gjort lite arbeid med å utnytte dette materialet som utgangspunkt for nye produkter eller videre utvikling av tradisjonelle varer. Museet ønsker på sikt å sette av mer kapasitet til også å arbeide fram nye produkter på et fritt grunnlag, gjerne i samarbeid med tekstildesignere og tekstilkunstnere.

Kulturminnedagen 2008 - Mangfoldig fritid

Årets Kulturminnedag har fritid som tema. Hvor og hvordan har vi brukt, og bruker, fritiden vår? Hvilke spor viser fritiden i landskapet?

Alle lag, foreninger, kommuner og kulturinstitusjoner inviteres til å være med på Kulturminnedagen søndag 14. september.

Nasjonalkomiteen for Kulturminnedagen håper årets arrangementer vil vise hvordan fritiden er blitt brukt opp gjennom

årene. Mangfoldsåret i år har som en av målsettingene å øke alle innbyggers muligheter til å delta i kulturlivet, skape samspill mellom ulike tradisjoner og speile kulturelt og etnisk mangfold. Kulturminnedagen er en felles satsing for å skape forståelse og interesse for kulturminner og kulturmiljøer.

Pris på 30. 000

Kulturminnedagens pris er på 30.000 kroner og deles ut på Kulturminnedagen. Prisen går til det program for Kulturminnedagen som best synliggjør årets tema. For å delta i konkurransen om årets pris må arrangementet være på selve dagen som er 14. september. Ferdig oppsatt program må være innsendt innen 15. juni i år.

Påmeldingsskjema ligger på Kulturminnedagens web-sider: www.kulturminnedagen.net

Ny leder av nasjonalkomiteen for Den norske kulturminnedagen.

-Samarbeid er avgjørende for å få til resultater, sier direktør for Valdresmusea, Torveig Dahl. Hun er valgt leder av nasjonalkomiteen for Den norske kulturminne-dagen. Dahl representerer Norges kulturvernforbund.

Økokrim har registrert at mange kommuner overtrer kulturminneloven § 25. Dette gir en oversikt over innholdet i bestemmelsen.

INFORMASJON OM MELDEPLIKTBESTEMMELSEN

Etter kulturminneloven § 25 har offentlige organer meldeplikt for alle typer tiltak som berører kulturminneinteressene. Når kommunen kommer i berøring med tiltak som omfattes av kulturminneloven plikter den å melde fra til fylkeskommunen eventuelt Sametinget.

Ordlyden

§ 25. Meldeplikt for offentlige organer.

De statlige, fylkeskommunale og kommunale organer som kommer i berøring med tiltak som omfattes av loven her, har plikt til å sende melding til departementet eller til vedkommende myndighet etter denne loven.

Kommunen plikter å sende søknad om riving eller vesentlig endring av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850 til vedkommende myndighet senest fire uker før søknaden avgjøres. Vedtak om riving eller vesentlig endring av slike byggverk og anlegg skal umiddelbart sendes vedkommende myndighet, dersom denne myndigheten har uttalt seg mot riving eller vesentlig endring.

Hvilke tiltak skal meldes?

Meldeplikten etter kml § 25 første ledd omfatter alle tiltak som direkte eller indirekte berører de kulturminner som er vernet i medhold av kulturminneloven. Meldeplikten etter annet ledd gjelder tiltak (riving eller vesentlig endring) av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850.

Hvem skal meldingen sendes til?

Vedkommende myndighet etter bestemmelsen er fylkeskommunen eller Sametinget hva gjelder samiske kulturminner.

Hvordan skal meldingen gis?

Meldingen som sendes skal være skriftlig. Dette inkluderer også elektronisk post og faks ved hastesaker, men da bør meldingen også ettersendes i posten. Meldingen skal sendes straks man får kjennskap til tiltaket. For hastesaker kan det også være fornuftig å ringe først, og følge dette opp skriftlig så raskt som mulig. Melding etter annet ledd må sendes til kulturminnemyndigheten minst fire uker før søknaden avgjøres. Det skal straks gis beskjed til kulturminneforvaltningen om riving/vesentlig ombygging av byggverk og anlegg som kulturminneforvaltningen i sin skriftlige uttalelse har gått mot.

Hva kan skje dersom meldeplikten brytes?

Kulturminneloven § 27 hjemler straff ved brudd på adferdsnormene fastsatt i kulturminneloven. Overtredelse straffes med bøter eller fengsel i inntil 1 år. Under særdeles skjerpene omstendigheter kan fengsel i inntil to år anvendes. Meldeplikten i kulturminneloven § 25 retter seg mot det offentlige organ som sådan. Kommunen som organ kan straffes etter straffeloven § 48 a flg. Men dersom meldeplikten brytes antas at også leder av forvaltningsorganet kan stilles strafferettslig til ansvar. Også offentlig tjenestemann kan stilles til ansvar jf. straffeloven § 324 og § 325. I tillegg kan kommunen komme i erstatningsansvar både ovenfor private parter og kulturminneforvaltningen. Typisk ved å dekke prosjekteringskostnader og andre utgifter knyttet til at en entreprenør har antatt at prosjektet han eller hun arbeider med kan gjennomføres som planlagt.

Andre bestemmelser

Plikten til å informere kulturminnemyndighetene hviler også på flere bestemmelser enn kml § 25. Plan- og bygningsloven har flere bestemmelser om samarbeidsplikt. I tillegg må alle offentlige myndigheter ta hensyn til kulturminner og kulturmiljøer ved myndighetsutøvelsen. Dette såkalt sektorovergripende ansvaret er hjemlet i kulturminneloven § 1.

Råd og veiledning til kommunene finnes på:
http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Rad_og_veiledning/For_kommunene/

Ved spørsmål ta kontakt med
Tove Elise Ihler, juridisk seksjon; tei@ra.no

Tove Elise Ihler, Riksantikvaren

Hva skjer i Fristaden Christiania?

- hvilken historie skal bevares når stedet går mot normalisering?

Kulturarvstyrelsen fredet høsten 2007, 11 av husene i Christiania. Disse husene forteller sammenhenger og verdier i Københavns militære historie helt tilbake fra 1600- tallet.

Christiania er et rart og komplisert kapittel i dansk historie. Det er 36 år siden Bz'ere og hippier tok seg inn i kaserneområdet og begynte å bo i de forlatte bygningene. Siden den gang har fristaden blitt et begrep langt utover de danske grenser, og bydelen er i dag en av de mest oppsøkte turistattraksjoner i landet.

Kolonihagearkitektur

Diskusjonene om Christiania har vært mange i årene som har gått. Kanskje har ikke bygningsmassen og fredningsproblematikk vært det som har stått øverst i folks bevissthet når bydelens navn blir nevnt. Spennende boformer, frihet, ruspolitikk, Pusher Street, solidaritet og toleranse, vold, utkastelse og rivning av husene på det gamle københavnske vollenlegget har vært mest fokusert.

Mens nå går altså diskusjonene på hvordan problembarnt Christiania kan normaliseres. Hvilke hus som skal fredes, blir også en diskusjon om hvilken historie, eller hvilke historier er viktige å bevare for ettertiden. Er den nyere historien i Christiania verdig en samlet nasjonal beskyttelsesverdi? Eller er Christiania bare et blaff som forandrer seg i takt med samfunnet for øvrig, og har utspilt sin rolle i et kort historisk perspektiv.

Dagens debatt høres litt ut som en diskusjon om en verdig avslutning, men med et stort innslag av ønske om bevaring og videreføring av det mangfoldet og de erfaringer som er høstet i løpet av alle disse årene.

Med inn i debatten er altså også den danske fredningslovgivningen, om at man bare kan frede hus som er eldre enn 50 år uten at det er svært spesielle omstendigheter. Så må man altså vurdere om husene i fristaden, som er kjent som en slags folkearkitektur eller kolonihagekultur, vil ha noen verdi av nasjonal betydning etter som årene går.

Vært fredet tidligere

Flere av bygningene i Christiania ble fredet allerede i 1918. Da trådte den danske bygningsloven i kraft. Det var 24 fredete bygninger i området da den første Christianialov tok over i 1989, og dermed opphevet hele fredningen. Fredningene fikk imidlertid tilbake sin gyldighet i 2004, da med den nye Christianialov. Nå ble det imidlertid bestemt at man ikke ville ha noen automatikk i å beholde de gamle fredningene. Det var behov for en ny vurdering da mye hadde skjedd med bygningene.

Rådet Kulturarvstyrelsen fikk fra det danske Kulturdepartementets

rådgivere – Det særlige bygnings-syn - var at totalt 58 bygninger og hus skulle bevares for å vise bydelens særpregede kulturmiljø. I de 58 bygningene var det også tatt med enkelte av de omtalte selvbyggerhusene, eller bygninger på vollenleggene.

Hva sier høringene?

Før beslutningen om fredningen av den danske militære historie ble tatt, var det en offentlig høring. Mange mente her at selvbyggerhusene ville være en vesentlig del av den danske historien i fremtiden, og at Kulturarvstyrelsen freder for snevert.

"...Christiania er i dag verdenskjent for sin særlige historie, men det er ikke militærhistorie, men det alternative livs historie, som har gjort Christiania til et symbol for frihet, sosialt fellesskap og toleranse..", skriver en.

"...Vi etterlyser et mere variert bygningssyn, som også tar hensyn til Christianias moderne kulturarv..", skriver en annen.

Foto: Lisbeth Dahl Lundgren©Riksantikvaren

Foto: Lisbeth Dahl Lundgren©Riksantikvaren

”..Det fredningssyn som kulturarvstyrelsen representerer i denne sak er mildt sagt foreldet. En fredning skal kunne skje med skyldig respekt for både det levende miljø som har skapt bevaringsverdige byrom, og for den særegne kultur, som kan inspirere andre til å bryte med monotonien i den industrialiserte byggeform...”

Foreningen Til Hovedstadens Forskønnelse skriver: ”Foreningen vil med dette be Kulturarvstyrelsen revurdere omfanget av bygninger som innstilles til fredning.

Fredningen deler Museumsinspektørens ønske om at et mer nyansert fredningsbegrep, hvor det tas mer hensyn til kulturmiljøet enn til arkitekturen.

Ingen innsigelser mot fredningen

Høringsuttalelsene uttrykker et ønske om at flere av bygningene i Christiania skal fredes. Nå har Kulturarvstyrelsen mottatt forslag om ytterligere fredning av ni bygninger som man ønsker å se nærmere på.

Fonden Christianias Boliglaboratorium

Parallelt med fredningene foregår det en diskusjon om en normaliseringsprosess i Christiania, da det er

klart at området samlet skal underlegges en lokal reguleringsplan.

Med i ”normaliseringsprosessen” er det store danske fondet Realdania, som putter 60 millioner kroner inn prosessarbeidet med å normalisere og videreutvikle området. Sammen med Staten og Christiania Boligorganisasjon, skal de diskutere seg gjennom løsninger som vil kunne betyr et fond til fristaten, der de også vil kunne bevare sin identitet og fortsatt få medansvar og felles bruksrett til fellesboliger.

Utgangspunktet er at det ikke skal kunne spekuleres økonomisk i bygningene, og at en tildeling av boliger skal skje på en mer offentlig og desentralisert måte, og med åpne ventelister. I dag er det svært vanskelig å få seg et bosted i fristaden, eller å bytte seg ”oppover” i bolighierarkiet.

På denne måten, kan kanskje Christianittene overraske alle ved å danne en allmenn felles boligorganisasjon.

Før den tid, skal de tre samarbeidspartnere diskuteres seg gjennom noen hovedpunkter. Disse går i korte trekk ut på håndteringen og utsettelse av de rettssaker som Christiania allerede har reist mot

staten, og at man ikke skal begynne riving av hus på vollen, ei heller påbegynne en ”utviklingsplan” som tidligere er annonsert fra statens side.

Røde sols plass

Viktig er det også å få på plass punktet om Røde Sols plass. Realdania vil kjøpe plassen i den hensikt å oppføre et nybygg. Meningen er at det skal bli utleieboliger på lik linje med annen boligmasse i Christiania, og at nybygget skal være eksperimenterende og inngå i et samspill med den øvrige arkitekturen.

Så må man bli enige om implementeringsarbeidet. Hvordan skal prosessen tilrettelegges for å få til en gjensidighet og tillit blant beboere og det offentlige.

Og man har tiden fram til 1.juli 2008 på seg. Da skal man ha planlagt fremtidens Christiania, og som direktøren i Realdania sier:

–” Jeg håber at det hermed også i fremtidens samfund bliver plads til det krøllede, foranderlige og mangfoldige – og nu på lovlig grund”.

Lisbeth Dahl Lundgren,
Riksantikvaren

Statens naturoppsyn

- samarbeid om kulturminneovervaking

Av Tore Bjørge, Hordaland fylkeskommune

Statens naturoppsyn (SNO) har som formål å ivareta nasjonale miljøverdier og forebygge miljøkriminalitet. Oppgåva er todelt og rettar seg både mot tilsyn med naturtilstanden og mennesket si åferd i naturen.

Hordaland fylkeskommune har gjennom meir enn ti år samarbeidd med Statens naturoppsyn (SNO) og politiet om oppsyn og overvaking av kulturminne som del av deira definerte arbeidsoppgåver. Samarbeidet har som mål å gi oppsynet betre kunnskap om kulturminne, og at fylkeskommunen får melding ved mistanke om tap og skadeverk på kulturminne. Vi har og hatt god hjelp med å få tilleggsdokumentasjon i enskildsaker der det har vore lang og vanskeleg tilkomst. I samband med innlasting i den nasjonale kulturminnebasen "Askeladden" har SNO hjelpt til med båttransport ved kontroll av kulturminnelokalitetar i dei ytre kyststroka.

Bygningsvernkurs ved restaurerte stølshus vest for Normannslågen på Hardangervidda

For å oppgradere kompetansen til dei som har oppsynsansvar, har Hordaland fylkeskommune halde forelesingar om kulturminne og kulturminnevern. Det er halde kurs om automatisk freda og nyare tids kulturminne både for SNO og politiet. Det er innleia samarbeid med kystvakta er innleia for overvaking av kulturminne langs kysten med utgangspunkt i registreringane i "Askeladden". Miljøforum

Hordaland, der mellom anna politiet, SNO og kystvakta er representerte, er ein viktig arena for kontakt og diskusjon om korleis betre overvakinga og hindre kulturminnekriminalitet.

I regi av SNO har vi og undervist og vist fram av kulturminne for skuleklassar for å auka interessa for og skapa ei medviten haldning til verdien av kulturminne.

Informasjonstabla ved gravhauger. Gamle Uppsala.
Foto: Inger Karlberg

Rampe og trapp foran historisk arkiv. Barcelona.
Foto: Kristin Nota

Visuell markering av skyvedør i glass. Barcelona.
Foto: Kristin Nota

Audioguide er kompatibel med høreapparat.
Musée d'Orsay, Paris.
Foto: Kristin Nota

Riksantikvaren inviterer til

FOTOKONKURRANSE

med tema

TILGJENGELIGHET TIL KULTURMINNER

Fotoene skal vise gode, innovative, billige, nyttige, kostbare, lokale, generelle, spesielle løsninger som bidrar til at alle uansett funksjonsevne kan oppleve og nyte kulturminner.

Dette sender du på epost til fotokonkurranse@ra.no:

- 1-3 foto per motiv. Minimum 4 megapixler. Jpg-format, beste kvalitet.
- innsenders navn, navn på fotograf
- billedtekst, dvs. en forklarende tekst på 10-15 ord, sted (ev. land), årstall

PREMIER OG HEDRENDE OMTALER!

Offentliggjøring 8. oktober 2008

FRIST: 1. september 2008

Copyright vil ivaretas

Redaksjon: Informasjonsseksjonen, Riksantikvaren
Fotoredaksjon: Fototeamet, Riksantikvaren
Grafisk Produksjon: DMT kommunikasjon AS
Opplag: 4 000

Stoff som ikke er signert er skrevet av redaksjonen

Hevender kan rettes til:
Riksantikvaren
Dronningensgate 13
Postboks 8196 Dep.
0034 Oslo

Tlf: 22 94 04 00
Faks: 22 94 04 04
E-post: postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no